

ІДЕЯ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТАХ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Терещенко І.І.

канд. филол. н.,

доцент каф. Політології, соціології та соц. роботи

Зубенко Д. В.

студентка ФСП 6 курсу

В статті розкривається актуальність проблеми всестороннього розвитку личности и средства, с помощью которых социальная работа может воплощать эту идею на данном этапе. Основной акцент делается на двух аспектах - целенаправленная работа с клиентом (эмпауэрмент) и деятельность по созданию благоприятной для всестороннего развития личности социальной среды.

Actuality of problem of all-round development of personality and means of social work that enable realization of this idea on the current stage opens up in the article. A basic accent is done on such two aspects as purposeful work with a client (empowerment) and activity about creation favourable social environment for all-round development of personality.

У статті розкривається актуальність проблеми всебічного розвитку особистості та засоби, якими соціальна робота може втілювати цю ідею на даному етапі. Основний наголос робиться на двох аспектах – цілеспрямована робота з клієнтом (емпауермент) та діяльність щодо створення сприятливого для всебічного розвитку особистості соціального середовища.

Ключові слова: особистість, розвиток, всебічний розвиток особистості, емпауермент, «селф-емпауермент», внутрішні ресурси, активізація, соціальне середовище.

Взаємодія суспільства та особистості як системи та її складової зумовлює нерозривний зв'язок, взаємозалежність між ними, оскільки соціальне середовище формує людину, а люди в сукупності формують середовище. При цьому, розвиваючись, соціалізуючись, людина отримує здатність впливати на суспільні процеси у різних сферах – економічній, культурній, духовній – та з різним масштабом цього впливу. В будь-якому разі особистість, перебуваючи в суспільстві, робить свій внесок у формування соціального середовища, і від ступеню її інтелектуального, фізичного та духовного розвитку, від особистісних якостей залежить, яким буде цей внесок, до яких змін в середовищі він призведе. Всебічно, гармонійно розвинена особистість як одиниця соціальної групи в ідеалі формує відповідно гармонійні відносини в цій групі, має можливість позитивно впливати на найближче оточення та суспільство в цілому. Виходячи з цього, всебічний розвиток особистості виглядає як одна з ключових засад позитивних змін, передумова сталого розвитку суспільства. При зміні суспільно-економічної формації (як це відбувається в сучасній Україні) виникає конфлікт між людиною і суспільством; суспільство стає все більше неоднорідним, індивід спостерігає прояви різних соціальних норм, цінностей, моделей поведінки. Їх протилежна спрямованість містить загрозу внутрішньоособового конфлікту для людини. Так, К. Хорні, Е. Фром вважають, що відносини конкуренції в ринковому

суспільстві негативно впливають на психологічний стан та розвиток особистості. Конкуренція супроводжує людину з самого дитинства, і людина в таких умовах постає перед вибором: мати багато або «бути одним з багатьох». Нав'язливою стає орієнтація на успіх за будь яку ціну, перш за все іде боротьба за набуття успішного статусу, людина зневажає слабих и заздрить сильним.

Саме тому нагальною потребою сьогодення є формування в сучасній Україні повноцінної особистості, розвинутої фізично, інтелектуально та духовно, яка має стати необхідною рушійною силою змін в суспільстві, вищою потребою якої, за Маслоу, стане потреба в самореалізації – прагненні до максимальної реалізації своїх здібностей, а оскільки реалізація власних здібностей є одним з джерел гармонійного самовдосконалення особистості, дуже важливим для людини є така робота, де вона може досягти значних успіхів.

Соціальна робота як галузь наукового знання та практична діяльність включає всебічний розвиток особистості у своїй фундаментальній завданні і має на меті регулювання стосунків людини з суспільством, допомогу та підтримку в подоланні проблем та у самореалізації. Сама соціальна робота – це гуманістичний процес в суспільстві, що має за мету професійну допомогу індивідам у посиленні чи відновленні їх можливостей повноцінного соціального функціонування. Основою для всебічного розвитку, як і для будь-яких змін в людині, є її власна діяльність,

усвідомлення здатності до самостійних рішень та дій, і враховуючи це, основний акцент соціальна робота має робити не стільки на допомозі людині як об'єкту впливу, скільки на активізації її внутрішніх ресурсів, усвідомленні себе як суб'єкта позитивних перетворень у собі та оточенні.

Проблема розвитку особистості взагалі та її всебічного розвитку, взаємодії з суспільством розроблялася такими видатними науковцями як К. Роджерс, Л. Виготський, А. Леонтьєв, Л. Божович, І. Кон, Е. Ільєнков та ін. Стародавні погляди на розвиток особистості пов'язані із релігійними вченнями індуїзму, конфуціанства, даосизму та християнства. Основними цінностями людського буття визнавалися природність, фаталізм, невідворотня віддяка (карма), ідея прощення та відпущення гріхів, а головною метою – встановлення гармонії людини і світу, збагачення самосвідомості, звільнення від буденності у всіх її проявах.

Античні філософи розглядали поняття рослинної, тваринної, та розумної душі, при цьому вважали, що розумна душа є тільки у людини, і саме вона після смерті тіла зливається зі світовим розумом; але за життя людини саме розумна душа сприяє спроможності до логічного мислення та висловлення суджень.

Середньовічні філософи вважали людську особистість безсмертною, створеною Богом за власним образом і подобою, яка прагне до поєднання зі своїм Творцем. Саме таке розуміння людини зумовило розвиток важливих якостей людського життя – любов, дружба, творчість, свобода.

Для епохи Відродження характерне утвердження творчості та гуманізму як універсальних основ сутності людини, а також індивідуалізму, що проявився в тероріях Т. Мора (утопізм) та Н. Макіавеллі (цинізм). Філософи Нового Часу вбачали сутність людини у її пізнавальній діяльності (гносеологізм).

Проблема всебічного розвитку людини розкривається представниками марксизму, оскільки гармонійно розвинена особистість постає у них як ідеал майбутнього комуністичного суспільства. Крім того, проблеми всебічного розвитку особистості, його передумов та факторів, розглядаються такими сучасними авторами як Г. Аксенів, В. Мухіна, А. Ісхакова, Л. Єхалова, В. Горлинський, І. Головінський, А. Петрівський. На даний момент ступінь розробленості проблеми втілення ідеї всебічного розвитку особистості засобами соціальної роботи вбачається нам недостатньою, хоча існує значна кількість праць, дуже тісно пов'язаних з темою, що розкривають той чи інший бік проблеми.

Всебічний розвиток особистості визначається як одна з цілей соціальної роботи (як і освіти), проте як в теорії, так і на практиці частіше за все акцент робиться на проблемах – проблемні сім'ї, проблемні соціальні групи, люди з обмеженими можливостями. Відповідно, соціальна робота в такому світлі вбачається як діяльність з вирішення проблем людини. Ми ж вважаємо доцільним зміщення акценту в бік власних ресурсів людини, її самостійного бажання і діяльності з вирішення власних проблем. Саме тому звертаємо особливу увагу на роботи таких авторів як С. Гено та Р. Армандо, у яких висвітлені техніки «селф-емпауермент» у соціальній роботі, а також Б. Шефора та Ч. Хорейсі.

Поняття особистості пов'язане перш за все з соціальними властивостями та якостями людини і таким чином характеризує суспільну сутність людини, означає сукупність тих якостей, що формуються протягом життя. Особистості властива індивідуальність – те особливе, чим відрізняється одна особистість від іншої. В процесі життєдіяльності людини відбувається її розвиток, тобто взаємопов'язані кількісні і якісні зміни фізіологічного стану, вдосконалення нервової системи, психіки, активізація пізнавальної та творчої діяльності, збагачення світогляду, суспільних поглядів та переконань. У взаємовідносинах зі світом особистість проявляє себе як активна система, що не тільки відповідає на зовнішні подразники, але й сама активно і цілеспрямовано впливає на оточення. Людина розвиває свій власний погляд на світ, вирішує нові завдання новими методами, взаємодіє з оточуючим світом, засвоює багатства суспільства. Взагалі всебічний розвиток особистості передбачає засвоєння людиною багатств суспільної культури, в результаті чого вона стає самодіяльною та творчою особистістю.

Е. Дюркгейм в роботі «Про розподіл суспільної праці» стверджує, що силою, яка створює суспільне ціле, є розподіл праці, або розподіл соціальних ролей. Люди, що об'єднані трудовими функціями в системі суспільних відносин, стають не тільки носіями професійних ролей, але й соціально зрілими особистостями.

На початку минулого сторіччя надзвичайно популярною була концепція «людських стосунків» в сфері праці та управління, якою передбачалося встановлення дружніх стосунків між адміністрацією і працівниками, виховання у робітників зацікавленості у справах виробництва та відчуття співучасті, належності до організації. Ця теорія була своєрідним засобом ліквідації соціальних

проблем у виробництві, що сприяло досягненню єдності цілей особистості та суспільства, а це також впливає на процес формування високих духовних та моральних рис людини.

Проблема формування всебічно розвиненої особистості визначається К. Роджерсом через поняття «хороше життя», що в його розумінні означає процес розвитку шляхом, добровільно обраним людським організмом. Цей процес пов'язаний з прагненням людини повсякденно жити повноцінним життям. Крім того, К. Роджерс наголошує, що людина, яка живе таким «хорошим життям» - творча людина, у якій завдяки відкритості до світу та здатності формувати нові стосунки з оточуючими з'являються творчі здобутки. [5; 236].

Всебічний розвиток особистості передбачає єдність та взаємодію розумового, фізичного, трудового, морального й естетичного виховання. Розумове виховання, спрямоване на розвиток пізнавальних мотивів, культури мислення, раціональної організації навчальної праці, приводить до формування наукового світогляду – теоретичної засади, яка передбачає розуміння природних явищ, суспільного життя, пояснення їх, уміння свідомо підходити до побудови власного життя, працювати, поєднуючи ідеї з практичними справами. Фізичне виховання необхідне зміцнення здоров'я, підвищення працездатності, виховання наполегливості, дисциплінованості, відповідальності, досягнення гармонії духовного та тілесного. Виховання трудове сприяє свідомому та творчому ставленню до праці як життєвої потреби та вищої цінності людини і суспільства. Продуктивна праця має особистісну і соціальну спрямованість, матеріальний результат, організацію, включення до системи трудових відносин у суспільстві, що сприяє подоланню однобічності особистісного розвитку. Моральне виховання формує у людини моральні поняття, судження, почуття і переконання, навички і звички, що відповідають суспільним нормам. В основі його лежать цінності, вироблені в процесі історичного розвитку суспільства – справедливості, чесності, порядності, гуманізму, толерантності, відповідальності. Естетичне виховання розвиває художньо-естетичну освіченість і уміння творити прекрасне у повсякденному житті. Завдяки йому формуються естетичні знання, погляди, смаки, почуття, засновані на кращих надбаннях цивілізації, крім того, кожна людина може брати активну участь у творенні прекрасного своїми руками. Естетичне виховання є важливою умовою розвитку багатьох психічних якостей

людини, і перш за все її емоційної сфери, фантазії, уяви, образного мислення, а також виступає як засіб пробудження в людині творчих сил та здібностей, розвитку творчого мислення, яке є важливим для будь-якої професійної діяльності.

Всебічно розвинену особистість характеризує можливість її самовизначення. Це означає, що особистість проходить відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення цілі та сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, що висувають перед ним суспільство та оточуючі.

Основне протиріччя, яке містить питання про фактори розвитку особистості, пов'язане з ідеалістично-преформістським та науково-матеріалістичним підходами. Згідно з першим, джерела розвитку особистості знаходяться всередині особистості та закладені у певній «внутрішній програмі», тоді як виховання відіграє другорядну роль. Другий підхід стверджує, що тільки в суспільстві, засвоюючи його наукові та духовні досягнення, людина стає соціальною істотою, особистістю, і тільки виховання зумовлює рівень та якість її розвитку. Звісно, абстрагуватися від біологічної природи людини неможливо, адже як природна істота людина наділена певними якостями, які не можуть не впливати на її формування – наприклад, фізіологічні особливості, тип нервової системи і т. ін.. Але те, що соціальні властивості розвиваються виключно завдяки вихованню, було доведено зокрема у експерименті з виховання сліпоглухих дітей, описаного Е. Ільєнковим [3]. Маючи дуже обмежені можливості для контакту із зовнішнім світом, завдяки зусиллям вихователів діти змогли соціалізуватися і стати повноцінними членами суспільства, і у ході експерименту було доведено, що жодні природні задатки не розвиваються самі по собі, і тільки залучення до специфічної, людської діяльності дозволяє людині стати особистістю.

Відповідно до вищесказаного, слід виділити такі основні фактори розвитку особистості як взаємодія з соціальним середовищем та початок самостійної діяльності у світі суспільної культури. Соціальне середовище складають такі соціальні інститути як держава, в якій народжується людина, зі своїми економічними, географічними, етнічними особливостями; сім'я, навчально-виховні та культурно-просвітницькі заклади, засоби масової інформації. Соціальне середовище забезпечує виховання людини – як

спрямовану діяльність батьків, педагогів, так і вільне засвоєння людиною інформації з різноманітних джерел. Сукупність усіх факторів охопити неможливо, як і простежити повністю їхній вплив на формування особистості. Але маємо звернути увагу на фактор, присутній певною мірою у кожній свідомій особистості – це фактор самовиховання, встановлення власних цілей і задач, прагнення досягати їх виконання, виробляти у себе якості, необхідні для їх досягнення. Найбільша активність особистості при цьому спостерігається, коли людина починає серйозно замислюватись над самовихованням, розробляючи програму свого самовдосконалення, мобілізує свою волю та витрачає спеціальні зусилля з виконання цієї програми, сама активно формуючи свою особистість. Саме цей фактор вважається нами вирішальним для всебічного розвитку особистості, і саме на нього в першу чергу звертаємо увагу, розглядаючи засоби соціальної роботи, ефективні для сприяння такому розвитку.

С. Гено та Р. Армандо розглядають два напрямки моделей втручання у випадках неблагополуччя: соціологічний та психологічний [1]. Соціологічний формує гіпотези про неблагополуччя людини, яке безпосередньо залежить від неблагополуччя навколишнього світу: якщо умови є хаотичними, то недоброчливість створить у людей в цих умовах відчуття неблагополуччя та приведе, як наслідок, до девіантної поведінки. Однак недоліком цієї моделі є те, що вона знімає відповідальність з людини – не вона постає творцем історії, а обрані вирішують за всіх. Цей підхід обмежений тим, що розглядає не людину з її «неблагополуччям», а категорії людей в певному соціальному контексті, який більше чи менше сприяє виникненню неблагополуччя. Він не розглядає тему власних дій людини та їх наслідків. Інший – психологічний – виділяє два напрямки в залежності від акценту, який робиться на поведінці чи ментальних механізмах. Перший – біхевіористичний – стверджує залежність соціального неблагополуччя від серії умов, зовнішніх стосовно суб'єкта, і орієнтує моделі соціологічної орієнтації скоріше на індивідуальний план, ніж на колективний. Згідно з другим підходом, акцент робиться на психологічних процесах, на механізмах, внутрішніх по відношенню до суб'єкта. Причина неблагополуччя знаходиться у процесах індивіда, відповідно, з точки зору втручання, лікування соціального неблагополуччя проходить через лікування індивідуального. Стан неблагополуччя є перш за все суб'єктивним, воно стосується відносин між

ситуацією обмеження, що проживається певним чином, та індивіда, який її проживає таким чином. Відповідно, неблагополуччя не співпадає з ситуацією обмеження, стосується не досвіду обмеження, а сприйняття такого досвіду.

Більша частина соціальної роботи здійснюється з сприйняттям людини, що відчуває неблагополуччя, як слабкої та неповноцінної. Але існує й інший підхід, у якому факторами розвитку та об'єктами втручання стають такі поняття як надія, неперервний розвиток індивіда, ефективність змін. В ньому особливого значення набуває образ сильної людини, що взаємодіє з реальністю ефективно і відповідально, а також категорія можливостей. Це підхід «селф-емпауермент», що пропонує спосіб відновлення та розвитку почуття власної ефективності, пов'язаного з набуттям нових можливостей для себе.

У психологічній галузі поняття «емпауермент» походить з психології спільноти США, що виникла в 70-ті роки ХХ ст., однак досить швидко цей термін увібрав у себе такі організаційні фактори, як відповідальність, автономність, контроль. Найбільший внесок у модель «емпауерменту» був зроблений мотиваційною школою, зокрема К. Роджерсом, який вважав, що в людині закладена природна тенденція до самореалізації, яка змушує його розвивати свої особистісні здібності, і саме вона створює ядро особистості, яке, розвиваючись, активізує її рух. Пошук та знаходження є вирішальним елементом для гармонійного розвитку особистості.

«Селф-емпауермент» пропонує спосіб побудови свого відчуття ефективності, пов'язаного з набуттям нових можливостей для себе відносно дій та досягнення успіху. Саме через досвід в області позитивної можливості людина може змінитися, якщо вона вирішить це зробити.

Потреба, дефіцит, нестача чогось є відправною точкою стану неблагополуччя, яке виникає тоді, коли життя в такому стані сприймається як неминуча та єдина можливість свого прояву. Тому визначення області неблагополуччя є відправною умовою втручання «селф-емпауермент».

Початок процесу розглядається як результат співпадіння потреби і бажання, коли потреба дає поштовх до зміни, а бажання дає необхідну енергію. Категорія бажання в «селф-емпауермент» має деякі специфічні характеристики. По-перше, щоб бути використаним у процесі, бажання має бути здійсненним – на протигагу мрії, що розуміється як програма діяльності,

відірвана від реальності. По-друге, бажання повинно бути розумним, тобто враховувати всі конструктивні фактори реальності, в яку введений суб'єкт. І, по-третє, щоб сформулювати бажання, часто необхідним є реструктурування психологічного поля особистості з пасивно-депресивної до активної позиції. З точки зору втручання, діагностичний момент починає співпадати з початком «селф-емпауермент», починаючи з аналізу бажання. Соціальний працівник повинен виділити точний об'єкт бажання, на який орієнтуватиметься «я», що має бажання, а також підтримувати суб'єкта в процесі послідовного розвитку бажання в реалістичних діях.

Наступним кроком є побудова позитивного мислення. З одного боку, можливе уявлення себе – це відповідний розвиток бажаного «я» в його відносинах з факторами реальності. З іншого боку, це перехід від рівня абстрактної обробки інформації до здійснення, від мислення до можливості. У цей час починається конструктивна та продуктивна діяльність, що стосується здійснення втручання. Цей перехід потребує, щоб процес був синергетичним та системним, тобто щоб різні елементи, що стосуються частково суб'єктивної сфери і частково – оточення, взаємодіяли за взаємопідтримувались. Ці елементи можуть бути представлені певною послідовністю.

По-перше, вироблення внутрішніх ресурсів, тобто мобілізація сильних сторін особистості з метою забезпечення процесу енергією. При цьому мобілізується та розвивається наявна особистісна енергія, визначаються сильні сторони людини, і навколо них суб'єкт посилює свій потенціал. Внутрішня переробка може бути двох типів: мобілізація енергії та ресурсів, корисних для реалізації нового бажання та нового мислення, а також виявлення, ізолювання або подолання внутрішніх особистих перешкод (внутрішніх «кіллерів»), які заважають або уповільнюють реалізацію бажання. Ефективним в даному випадку є консультування з розвитку суб'єктивних ресурсів шляхом психологічних бесід з метою підкріплення бажання, перш за все – індивідуального, а потім і групового.

По-друге, відбувається збір зовнішніх ресурсів, необхідних суб'єкту, що беруться з оточення. Збираються та використовуються ресурси навчання, що присутні в зовнішньому середовищі та необхідні людині, щоб зробити можливим конкретне уявлення про себе. На цьому етапі використовуються, наприклад, курси професійної підготовки, що включають навчання спеціальних предметів та

дозволяють суб'єкту отримати засоби, щоб реалізувати своє бажання.

По-третє, це експериментування – перевірка позитивної реалістичності себе, яка може відбутися тільки через дії. Перевірка, запропонована соціальним працівником, повинна бути поступовою – для початку можна запропонувати тренування дії у змодельованій ситуації. Тільки коли людина стає спокійною відносно реальної можливості, необхідно починати польове експериментування. Типовими засобами при цьому виступають різноманітні вправи – наприклад, вправи на аналогію, рольові ігри та симуляції, в яких є можливість грати самого себе і мінімізується тяжкість провалу, а також польові експерименти у вигляді досліджень чи особистих проєктів. Використання цих інструментів повинно дотримуватись логічного порядку. Головними принципами є – від окремого до загального та від захищеності до незахищеності. Соціальний працівник має гарантувати максимальну можливість успіху, адже якщо метою експериментування є навчання новій можливості, то надзвичайно важливий його позитивний результат. Він буде позитивним, якщо суб'єкт робить зусилля для подальшого використання, що повторює засвоєну зміну. Збільшує можливість позитивного результату контроль з боку соціального працівника за характеристиками та умовами отримання досвіду.

Вплив на людину методом «селф-емпауермент» має подвійну мету: навчити людину існувати більш функціональним для себе чином, а також подолати труднощі, що переживаються як надмірні для себе. Щодо першої мети, то вона стосується сфери освіти та підготовки. В цьому сенсі втручання «селф-емпауермент» не набагато відрізняється від навчання. Друга мета передбачає необхідність руху від дій підтримки, направлених на вироблення внутрішніх ресурсів об'єкта (консультування розвитку суб'єктивних ресурсів) до паралельного здійснення діяльності, що стосується відповідного формування - орієнтація на можливу зміну, отримання знань, застосування їх.

Для того, щоб уникнути концентрації на проблемі, нестачі, дисфункції емпіауермент пропонує заміну поняття потреби поняттям вимоги. Термін «вимога» приводить до поняття «дія», адже суб'єкт діє для того, щоб чогось вимагати. «Вимога» передбачає вільну дію на шляху до досягнення мети, а також означає в даному контексті реальне бажання дорослої людини, а не примху. Тому до терміну «вимога» додається термін «сприятлива можливість» - розгляд бажання в його

реальності, можливості, які є і перебувають у розпорядженні суб'єкта. При розгляді відношення між поняттями «вимога» та «сприятлива можливість» людина переходить від пасивної позиції до перспективи дії, від нереальної до реальної позиції. Діагностичний момент «селф-емпауермент», таким чином – це аналіз вимог та сприятливих можливостей суб'єкта для подолання «неблагополуччя».

Оскільки метод «емпауерменту» спрямований на активізацію внутрішніх ресурсів людини, на побудову реалістичного бажання змін, а також акцентує увагу не на неможливості, обмеженості, а на сприятливих можливостях, то стає зрозумілим його значення для розвитку особистості, адже розвиток засновується на самостійних рішеннях та діях відповідно до усвідомлених бажань.

Крім методів індивідуальної роботи, зокрема «емпауерменту», втілення ідеї всебічного розвитку особистості засобами соціальної роботи ми вбачаємо у діяльності, спрямованій на створення сприятливого для розвитку соціального середовища. Звичайно, охопити всі галузі, що стосуються даної проблеми, складно – це і державні органи, і система освіти, і заклади культури, і засоби масової інформації. Проте як засіб впливу на соціальну політику соціальна робота здатна сприяти тому, щоб у державі створювались нові можливості для засвоєння людиною цінностей культури, виходу за межі буденного існування, діяльності, в якій найповніше розкриваються її можливості та творчий потенціал. У цій справі надзвичайно ефективною є діяльність громадських організацій, студентських, молодіжних, мистецьких об'єднань. Напрямки їх діяльності можуть бути різноманітними – збереження історичних цінностей, традицій, культурного спадку, поширення екологічного мислення, проведення мистецьких заходів, надання людям можливості ознайомлюватися з надбаннями світової культури, навчатися певним умінням, розширювати свій світогляд. Окремо слід зазначити, що мистецтво – це особлива сфера, яка має вплив безпосередньо на внутрішній світ людини, на її емоційний, духовний розвиток, причому цей вплив індивідуальний, залежить від досвіду та внутрішнього світу кожної людини в цілому. Через нього поширюються загальнолюдські цінності і в той же час розвивається внутрішній світ людини, її здатність сприймати та створювати прекрасне, прагнення до позитивних змін у собі та світі. При цьому на відміну від методів направленої впливу, що використовуються в освіті та соціальній роботі, сприйняття мистецтва відбувається

невимушено, на основі вільного вибору і безпосередньо через емоційно-духовний світ людини. Освоєння нових видів діяльності, знову ж таки обраних на основі власного вибору, розкриває в людині нові здібності, таланти, якими наділений кожен, але які нерідко залишаються нерозвинутими. Так може бути подолана «одномірність» людини, стурбованої в першу чергу забезпеченням стабільного матеріального становища. Крім того, творчість у найрізноманітніших проявах сприяє виробленню нестандартних підходів до вирішення проблем, формуванню альтернативних поглядів на ситуацію і, відповідно, творчого підходу до власного життя. Розширення можливостей для творчої самореалізації людини, інформування про такі можливості стає однією з важливих передумов формування всебічно розвиненої особистості, і соціальна політика держави має здійснюватися в тому числі і в цьому напрямку.

Підсумовуючи сказане, підкреслимо ще раз два аспекти соціальної роботи, у яких реалізується ідея всебічного розвитку особистості. По-перше, це розвиток методів направленої індивідуальної та групової роботи, що активізують внутрішні сили людини та мотивацію до позитивних змін, а також допомагають перейти від прагнення до конкретних дій. По-друге, це діяльність у напрямку створення соціального середовища, що сприяє всебічному розвитку особистості. Обидва аспекти потребують розвитку в контексті сучасної дійсності та відкривають широке поле для подальшого дослідження.

Література:

1. Гено С., Армандо Р. Методы и техники селф-эмпайэрмент в социальной работе. - Новосибирск, 2004.
2. Горлинський В. В. Цінності духовного буття суспільства сталого розвитку. // Мультиверсум. Філософський альманах. - К.: Центр духовної культури, 2006. - № 52.
3. Ильенков Э.В. Учитесь мыслить смолоду. Москва, 1977.
4. Мухина В. Творчество – феноменологическая сущность личности // Развитие личности № 1/2007 - с. 13-24.
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: "Прогресс", 1994.
6. Словарь по этике / Под редакцией И. Кона, 1981 г.
7. *Bradford W. Sheafor, Charles R. Horejsi. Techniques and Guidelines for Social Work Practice», Boston, 2008 – 340p.*